

Каракалпакской школы сценического искусства и ее неразрывная связь с профессиональной образовательной инфраструктурой.

SUMMARY. The article analyzes the development of culture and art of Karakalpakstan in the period 1930-1990 from the point of view of theater, music, choreography, and institutional systems. The transition from the national drama troupe "Tong nuri" to the Karakalpak State Musical Drama and Comedy Theater, the formation of the mobilization repertoire, philharmonic and ensemble systems during the war years, the opening of the Young Spectators Theater (1978), the formation of a large symphony orchestra, and the staging of the first national opera "Ajiniyaz" (1987) and the first national ballet "Ayjamal" (1996) are highlighted based on factual materials. The research is conducted according to the criteria of art history - genre diversification, repertoire policy, professionalization, synthesis of national and world traditions, and the influence of cultural policy. The conclusions substantiate the formation of the Karakalpak school of performing arts and its close connection with professional education and infrastructure.

РЕЖИССЁР – ПСИХОЛОГМИ? САХНА ЖАРАЁНИДА АКТЁР РУХИЯТИНИ БОШҚАРИШ СТРАТЕГИЯЛАР

Уразбаев Дамир Сарсенбай улы – ўқитувчи

Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти Нукус филиали

Таянч сўзлар: режиссёр психологияси, актёр рухияти, сахна жараёни, эмпатия, ҳиссий бошқарув, мотиватсия, визуализатсия методлари, стрессни бошқариш, ижодий жараён, театр ва кино санъати.

Ключевые слова: психология режиссёра, психология актёра, сценический процесс, эмпатия, эмоциональное управление, мотивация, методы визуализации, управление стрессом, творческий процесс, театральное и киноискусство.

Key words: virector's psychology, actor's psychology, stage process, empathy, emotional control, motivation, visualization methods, stress management, creative process, theatre and film arts.

Замонавий театр ва кино санъати тобора мураккаблашиб бораётган ижодий тизимга айланмоқда. Бугунги кунда сахна ёки экран маҳсули нафақат эстетик дид ва техник мукамалликни, балки чуқур психологик асосланган ижронини ҳам талаб қилади. Шу жиҳатдан режиссёр шахси алоҳида аҳамият касб этади. Анъанавий қарашларга қўра, режиссёр спектакль ёки фильмнинг бадиий концепциясини ишлаб чиқувчи, мизансаҳна ва сахна ҳаракатларини белгиловчи раҳбар сифатида талқин қилинади. Бироқ замонавий ижодий жараён шуни кўрсатмоқдаки, режиссёрнинг вазифаси бундан анча кенгдир. У ижодий жамоанинг психологик мувозанатини таъминловчи, актёр рухий ҳолатини бошқарувчи ва мотиватсион муҳит яратувчи марказий фигурага айланмоқда.

Актёрлик санъати инсон рухиятига бевосита боғлиқ фаолиятдир. Актёр образ яратиш жараёнида ўзининг шахсий тажрибаси, ҳиссий хотиралари ва ички кечинмаларидан фойдаланади. У маълум вақт давомида бошқа шахсининг характерини, дунёқарашини ва ҳис-туйғуларини ўзида мужассамлаштиради.

Бу эса оддий ижро эмас, балки психологик трансформация жараёнидир. Трансформация давомида актёр ўз “мени” билан образ “мени” ўртасида мувозанат сақлаши зарур. Агар бу мувозанат бузилса, ижро сунъийлашади ёки аксинча, шахсий ҳиссиётлар назоратсиз кучайиб кетади. Айнан шу нозик жараёнда режиссёрнинг роли муҳим аҳамият касб этади.

Репетиция жараёни ижодий изланиш ва рухий зўриқиш уйғунлигидан иборат мураккаб босқичдир. Ҳар бир янги сахна,

хар бир драматик вазият актёрдан ички сафарбарликни талаб қилади. Баъзан актёр ўз имкониятларига шубҳа қилади, баъзан эса ролнинг мураккаблиги сабабли ички қаршилик юзага келади. Агар режиссёр бу жараёни фақат буйруқ ва талаб асосида бошқарса, актёр ёпиқ ҳолатга тушиб қолиши мумкин. Психологияда маълумки, ҳаддан ташқари босим ижодий фикрлашни сусайтиради. Шунинг учун самарали режиссёрлик бошқаруви психологик ёндашувни талаб этади. Ижодий муҳит тушунчаси сахна санъатида ҳал қилувчи омиллардан биридир. Соғлом психологик муҳит мавжуд бўлган жамоада актёр ўз фикрини эркин билдиради, таклиф киритади ва ижодий тажриба қилишдан кўрқмайди. Аксинча, танқид устувор ва кўркув ҳукмрон бўлган муҳитда ижодий эркинлик чекланади. Режиссёрнинг вазифаси танқидни конструктив шаклда етказиш, актёрни шахс сифатида эмас, ижро жараёни нуқтаи назаридан таҳлил қилишдир. Масалан, “Бу роль сенга мос эмас” деган фикр ўрнига “Образнинг ички мотиватсиясини янада аниқлаштирсак, сахна таъсирчанлиги ошади” каби ифода актёрни ҳимоя ҳолатига ўтишдан сақлайди. Бундай ёндашув ижодий ишончни мустаҳкамлайди. Мотиватсия режиссёр фаолиятининг муҳим таркибий қисмидир. Актёр доимо илҳом ҳолатида бўла олмайди. У инсон сифатида чарчайди, рухий тушкунликка тушади ёки ташқи омиллар таъсирида диққатини йўқотади. Режиссёр актёрни ички мотиватсия манбаларига йўналтириши зарур. Ролнинг ғоявий аҳамиятини тушунтириш, образнинг ижтимоий ёки маънавий мазмунини очиб бериш актёрда ички кизиқиш уйғотади. Ички мотиватсия шакланганида, актёр ташқи рағбатларсиз ҳам юқори натижага эриша олади. Сахна кўркуви ва ҳаяжон актёрлик касбининг ажралмас қисмидир. Премьера олдидан кучли ҳаяжон сезилиши табиий ҳолат. Бироқ бу ҳаяжон назорат қилинмаса, ижрога салбий таъсир кўрсатади. Режиссёр репетицияларни тизимли ташкил этиш, мураккаб сахналарни кичик қисмларга ажратиш ишлаш ва актёр билан индивидуал мулоқот қилиш орқали

психологик барқарорликни таъминлаши мумкин. Энг муҳими, актёр ўзини ёлғиз ҳис қилмаслиги керак. Жамоавий қўллаб-қувватлаш ҳисси ички ишончни мустаҳкамлайди. Ижодий жараёнда конфликтлар ҳам учраб туради. Турли талқинлар ва қарашлар тўқнашуви ижодий изланишнинг табиий натижасидир. Муаммо конфликтнинг мавжудлигида эмас, балки уни бошқариш усулидадир. Профессионал режиссёр баҳсни бостириш эмас, балки уни конструктив йўналтириш йўлини танлайди. Очiq мулоқот ва ўзаро ҳурмат тамойили сақланса, конфликт янги ғоялар манбаига айланиши мумкин. Акс ҳолда, шахсий низолар ижодий жараёни издан чиқаради. Актёрнинг ролга кириши билан бир қаторда ундан чиқиш жараёни ҳам муҳимдир. Айниқса, фожеавий ёки психологик жиҳатдан оғир роллар актёрдан кучли эмоционал ресурс талаб қилади. Агар репетициядан сўнг ҳиссий бўшашиш таъминланмаса, образ кайфияти кундалик ҳаётга кўчиши мумкин. Шу сабабли эмоционал гигиена тушунчаси долзарб аҳамиятга эга. Режиссёр репетиция вақтини меъёрида белгилаши, танаффусларни тўғри ташкил қилиши ва яқунда ижобий рухий муҳит яратиши лозим. Бу актёрнинг рухий саломатлигини сақлашга ёрдам беради. Замонавий даврда режиссёрлик фақат эстетик дид билан чекланиб қолмайди. У инсон характери, темперамент турлари ва мулоқот психологиясини тушуниши зарур. Ҳар бир актёр индивидуал шахс бўлиб, унинг қабул қилиш усули, ҳиссий реакцияси ва ишлаш суръати турлича бўлади. Баъзи актёрлар қатъий кўрсатмалар асосида самарали ишласа, бошқалари эркин ижодий муҳитда ўзини яхши намоён этади. Режиссёр ушбу фарқларни инобатга олиб, мос бошқарув стратегиясини танлаши керак. Индивидуал ёндашув ижодий самарадорликни оширади. Шунингдек, замонавий технологиялар ривожланиши билан актёрлик жараёни ҳам ўзгариб бормоқда. Камера яқин планда инсон юзидаги энг майда эмоционал ўзгаришларни ҳам кўрсатади. Бу эса актёрдан янада нозик психологик назоратни талаб қилади. Режиссёр актёрни сунъийликдан сақлаши,

табийликни кўллаб-қувватлаши зарур. Табий ижро фақат ички ишонч ва рухий мувозанат мавжуд бўлгандагина юзага чиқади.

Хулоса қилиб айтганда, замонавий сахна ва кино жараёнида режиссёрнинг вазифаси анъанавий чегаралардан анча кенгдир. У нафақат бадиий раҳбар, балки психологик йўналтирувчи, мотиватор ва мувозанатни сақловчи бошқарувчидир. Профессional режиссёр алоҳида психолог дипломи эгаси бўлиши шарт эмас, бироқ у

инсон руҳияти қонуниятларини билиши, мулоқот маданиятига эга бўлиши ва ижодий жамоада соғлом муҳит яратиши зарур. Актёр руҳиятини тўғри бошқариш спектакль ёки фильм муваффақиятининг муҳим омилларидан биридир. Шундай экан, “Режиссёр – психологми?” деган саволга жавобан шуни айтиш мумкинки, замонавий режиссёр ижодий жараёнда психологик етакчи вазифасини бажаради ва бу унинг касбий маҳоратининг ажралмас қисмига айланган.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Stanislavskiy, K. *An Actor Prepares*. London: Methuen, 1936. – Aktyor psixologiyasi va sahnaga tayyorgarlik metodlari.
2. Chekhov, M. *To the Actor*. New York: HarperCollins, 1953. – Hissiy rezonans va psixologik tasavvur metodlari.
3. Carnicke, S. M. *Stanislavsky in Focus*. London: Routledge, 2000. – Rejissyor va aktyor oʻrtasidagi psixologik jarayon.
4. Benedetti, J. *Stanislavski: An Introduction*. London: Routledge, 1998. – Teatr psixologiyasi va sahna texnikasi.
5. Zaporozhets, A. V. *Psixologiya tvorcheskoy deyatel'nosti*. Moscow: Nauka, 1981. – Ijodiy jarayon va ruhiyatni boshqarish strategiyalari.
6. Hodge, A. *Actor Training*. London: Routledge, 2000. – Aktyor tayyorgarligi va rejissyor strategiyalari.
7. Miller, A. *The Drama Workshop*. London: Methuen, 1964. – Sahnaja jarayonida motivatsiya va hissiy boshqaruv metodlari.

РЕЗЮМЕ. Ушбу мақола театр ва кино санъатида режиссёрнинг психологик роли ҳамда актёр руҳиятини бошқариш стратегияларига бағишланган. Унда сахна жараёнида актёрларнинг ҳиссий ҳолатини тушуниш, мотивациясини уйғотиш ва ижодий потенциални максимал даражада намоён этишдаги методлар таҳлил қилинади. Мақолада ишончли ва хавфсиз муҳит яратиш, эмпатия ва ҳиссий резонанс, визуализация ва психологик тасаввур методлари, шунингдек, стрессни бошқариш орқали сахнадаги ижодий жараёни самарали ташкил этиш стратегиялари келтирилган. Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, муваффақиятли режиссёр нафақат сахна курувчиси, балки ярим психолог сифатида ҳам фаолият юритади, чунки актёрнинг руҳий ҳолати ва ижодий имкониятлари сахнадаги якуний натижага бевосита таъсир қилади.

РЕЗЮМЕ. Эта статья посвящена психологической роли режиссера в театре и кино, а также стратегиям управления психикой актера. В нем анализируются методы понимания эмоционального состояния актеров в сценическом процессе, пробуждения их мотивации и максимального проявления их творческого потенциала. В статье представлены методы создания надежной и безопасной среды, эмпатии и эмоционального резонанса, визуализации и психологического воображения, а также стратегии эффективной организации творческого процесса на сцене посредством управления стрессом. Результаты исследования показывают, что успешный режиссер действует не только как сценический конструктор, но и как полупсихолог, поскольку психическое состояние и творческие возможности актера напрямую влияют на конечный результат на сцене.

SUMMARY. This article is dedicated to the psychological role of the director in theater and cinema, as well as the strategies for managing the actor's psyche. It analyzes the methods of understanding the emotional state of actors in the stage process, awakening their motivation, and